

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

26. årgang

2003

Nr. 1

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er told- og skattedirektør Ole Kjær, København (formand), overarkivar, mag.art. Henrik Fode, Århus (næstformand), arkivar, seniorforsker, lic.phil. Leon Jespersen, Odense (redaktør), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), specialkonsulent Birthe Buur Hansen, Aalborg (kasserer), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Kruså, kontorchef Henrik Ludolph, København, og regionschef Hans Jørgen Mortensen, Viborg.

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab kan tegnes ved henvendelse til Birthe Buur Hansen, Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

Kontingenter andrager 60 kr. om året for enkeltpersoner,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker, museer og arkiver kan tegne abonnement for 60 kr.

Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Zises redaktion består af arkivar, seniorforsker Leon Jespersen (ansvarshavende)
og arkivar, cand.mag. Christian Larsen.

Bidrag til Zise bedes sendt til Leon Jespersen,
Ørbækvej 746, 5220 Odense SØ (tlf. 65 97 22 06), e-mail: leonjespersen@mail.tele.dk,
eller til sekretæren,
fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

Forord

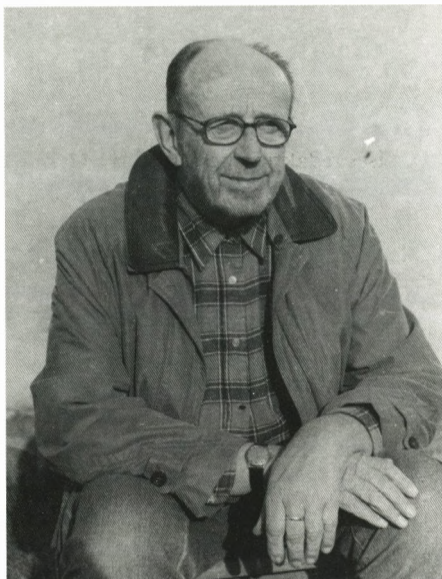
I sommeren 1920 fandt der i forbindelse med Genforeningen mange overdragelsesforretninger sted mellem danske og tyske myndigheder. Forsiden af dette nummer viser DSBs overtagelse af de sønderjyske jernbaner den 17. juni 1920, i dette tilfælde Paddeborg, et holdested med sidespor. Stationen ændrede navn fra det tyske Pattburg til Paddeborg, og den hidtidige stationsforstander Clemensen blev udskiftet med den danske Bandtholtz. På billedet, der stammer fra Danmarks Jernbanemuseum i Odense, ses fra venstre mod højre: tre ukendte, toldassistenterne Harald Frandsen og Willy L. Andersen, stationsforstander Rudolf G.E. Bandtholtz, trafikassistent Rasmussen, trafikkontrollør Larsen, preussisk stationsforstander Clemensen, trafikassistenterne J.C.V. Berg og K.A. Hansen, toldassistent Karl J.E. Hansen, fungerende toldkontrollør Peter Irgemar, gendarmsergent Andreas Jensen, statspolitibetjent Bohlbros, to betjente, toldbetjent Anton Petersen, gendarmsergent Søren Sørensen og en ukendt DSB-portør. Genforeningsprocessen inden for jernbanevæsenet er beskrevet af Ole Nørregaard Pedersen i *Operation Genforening. Statsbanerne og Sønderjylland 1918-1928* (2001).

Vi bliver i det sønderjyske med afdøde toldbetjent Anton Johannsens artikel om tiden som grænsegendarm i 1940'erne og 1950'erne, inden Grænsegendarmeriet blev tilsluttet toldvæsenet i 1952. Vi hører både om arbejdet og dagligdagen i det vestlige Sønderjylland i en tid, hvor lønnen på 237,01 kr.

blev udbetalt dels kontant, dels i frimærker indpakket i cellofan.

Flemming Aaboe Jensen skriver veloplagt om den del af toldvæsenets virksomhed, der ikke havde med opkrævning af told og afgifter at gøre. I 1960'erne tilsluttede Danmark sig Den Internationale Kaffeorganisation, der virkede til fordel for udviklingslandene, som var og er stærkt afhængige af kaffeeksporten. Det danske toldvæsen stillede personale til rådighed ved udarbejdelse af det fælles kontrolsystem, og det blev nogle muntre og interessante dage og uger for Flemming Aaboe, der kunne brillere med sit kendskab til Genevekonventionen af 1923 om forenkling af toldformaliteter.

Den amtskommunale skatteudskrivning er i fokus i Christian Larsens arti-

Flemming Aaboe Jensen.

kel. I Holbæk Amtsråd diskuterede man intenst, om man ved skatteudskrivningen skulle tage hensyn til kassebeholdningen eller skatteyderne. Amtmanden gav udtryk for det første, mens skatteydernes repræsentanter – amtsrådsmedlemmerne – mente, at skattepengene lå bedst i skatteydernes lommer og derfor ikke ville hæve skatten. Og med et overvældende flertal indførte amtsrådet – til amtmændens tydelige ærgrelse – skattestop.

Den tidligere tolder i Skagen, Gunnar Siksne-Pedersen, der tidligere har bidraget med en munter beretning fra tolderlivet, har i to småstykker »Service i begge ender« og »Hvordan få fjer bliver til mange æglæggende høns«, fortalt om de mange ting, en tolder kunne komme ud for i forbindelse med arbejdet.

Leon Jespersen beretter om kongens og adelens kamp om bondens overskud lige efter Danmark-Norges deltagelse i Trediveårskrigen. I 1625 erklærede Christian IV den tyske kejser krig og kastede sig dermed ind i Trediveårskrigen. Det følgende år led kongen nederlag ved Lutter am Barenberg, og efterfølgende blev Jylland besat af fjendens soldater. Efter fredsslutningen i 1629 måtte de jyske bønder have nedsat skatten på grund af ødelæggelserne i landsdelen. Men det arrangement, kongen og rigsrådet nåede frem til, afspejlede samtidig kongens og adelens kamp om bondens overskud.

Leon Jespersen og Christian Larsen

Kaffe – et hverv uden for beskatningen

af Flemming Aaboe Jensen

Jeg misunder lidt de mennesker, der ved et årsskifte har den gode vane at rydde lidt op i ting og sager, for ligesom at begynde på en frisk. Her ved indgangen til 2003 satte jeg mig for at tilegne mig denne vane. Gode vaner er det halve af ens liv, er der nogle, der siger. Jeg tog fat på bunken af medlemsblade *Dansk Told & Skat* og løb ind i nr. 3/2001. Her bed jeg mærke i en velkomst til et nyt opslag, som blev kaldt »Over kaffekoppen«. Denne nyskabelse lød jo nok så interessant, men pudsigt var det, at jeg også fandt en skrivelse, som Den Internationale Kaffeorganisation havde sendt til mig i 1968. Dette sammenfald bød mig næsten at skrive om »Toldvæsenets Hverv uden for Beskatningen« i almindelighed og om kaffe i særdeleshed. Nyårsoprydningen gik i stå.

»Toldvæsenets Hverv uden for Beskatningen« – tidligere

Jeg er sikker på, at der i gemmerne hos mange kollegaer i det tidligere toldvæsen findes et klassebillede fra Toldskolen, hvor man i første række ser en række elever siddende på gulvet, som regel med korslagte arme og ben, bagved og lidt højere på stole en række lærere og bag dem igen to eller tre rækker elever opstillet på terrasser. Er kursorterne fotograferet på Guidekaser-

nen, er billedet ofte taget lige under uret, der er placeret i den lille hvælving i loftet, og tit vil man på lærerrækken finde de mere markante personligheder siddende i centrum

Jeg har selv et sådant billede fra toldelevkurset i 1957 med den navnkundige J. A. Kroman i centrum. Når jeg fremhæver Kroman, er det ikke alene, fordi jeg oplevede ham som en farverig og inspirerende lærer med næsten 30 års undervisningserfaring, men også fordi han i faget »Toldvæsenets Hverv uden for Beskatningen« forsøgte at indpode os kendskabet til et arbejdsområde, som jeg synes er et forsømt område i toldlitteraturen.

Om dette arbejdsområde har Kroman i midten af 1930'erne skrevet:

»Toldvæsenets Virksomhed rækker langt videre end til Optrædelsen af Tolden og de indenlandske Forbrugsafgifter, idet det i betydeligt Omfang er overdraget Toldvæsenet at varetage andre Samfundshverv, især saadanne, som vedrører Skibsfarten og den søværts Vareførsel, og som derfor i større eller mindre Grad slutter sig til den egentlige selv om den øverste Administration af disse Forretninger henhører under andre Styrelsesgrene end Finansministeriet.

Toldvæsenet udfører saaledes paa de Steder, hvor der ikke findes nogen Amtstue, en stor Del af dennes Funk-

tioner, idet en Række Ind- og Udbetalinger for Statskassens Regning sker gennem Toldkasserne. Endvidere er det overdraget Toldvæsenet i stor Udstrækning at opkræve de paa Skibe og Varer hvilende Havneafgifter, at foretage Maalinger af og at medvirke ved Registreringen af Skibe, at føre Tilsyn med, at Skibe ikke overlastes, og gennem Mønstring af Mandskabet med deres Bemanding m. v.

Toldvæsenet fører Tilsyn med, at smitsomme Sygdomme ikke indbringes i Landet, med Overholdelsen af de givne Ind- og Udførselsbestemmelser for Varer, fører Kontrol med Omsætningen m. v. af Spiritus, Vin og spirituøse Drikkevarer og med de udenlandske Motorkøretøjer, der vil opholde sig kortere Tid her i Landet. Videre medvirker Toldvæsenet ved Udarbejdelsen af den officielle Statistik vedrørende Ind- og Udførselen af Varer, Skibsfarten m. v., ved Søfolks Afgivning af Stemme ved Rigsdagsvalg, udfærdiger Adgangsbeviser for Handelsrejsende for udenlandske Firmaer og udsteder Oprindelsescertifikater for Varer, der forsendes herfra til Udlandet, samt Landingsattester for, at Varer er ankommen hertil fra Udlandet«.

Kroman skrev også: »Det er saaledes et ikke ringe Arbejde, som den danske Toldetat udfører uden for den egentlige Beskatning, og det foranstaaende viser, at et Toldsteds Betydning ikke kan maales alene ved de Told- og Afgiftsbeløb, der opkræves, men at Omfanget af det Arbejde, der udføres gennem de mange Hverv udenfor Beskatningen, maa tages med i Betragtning«.

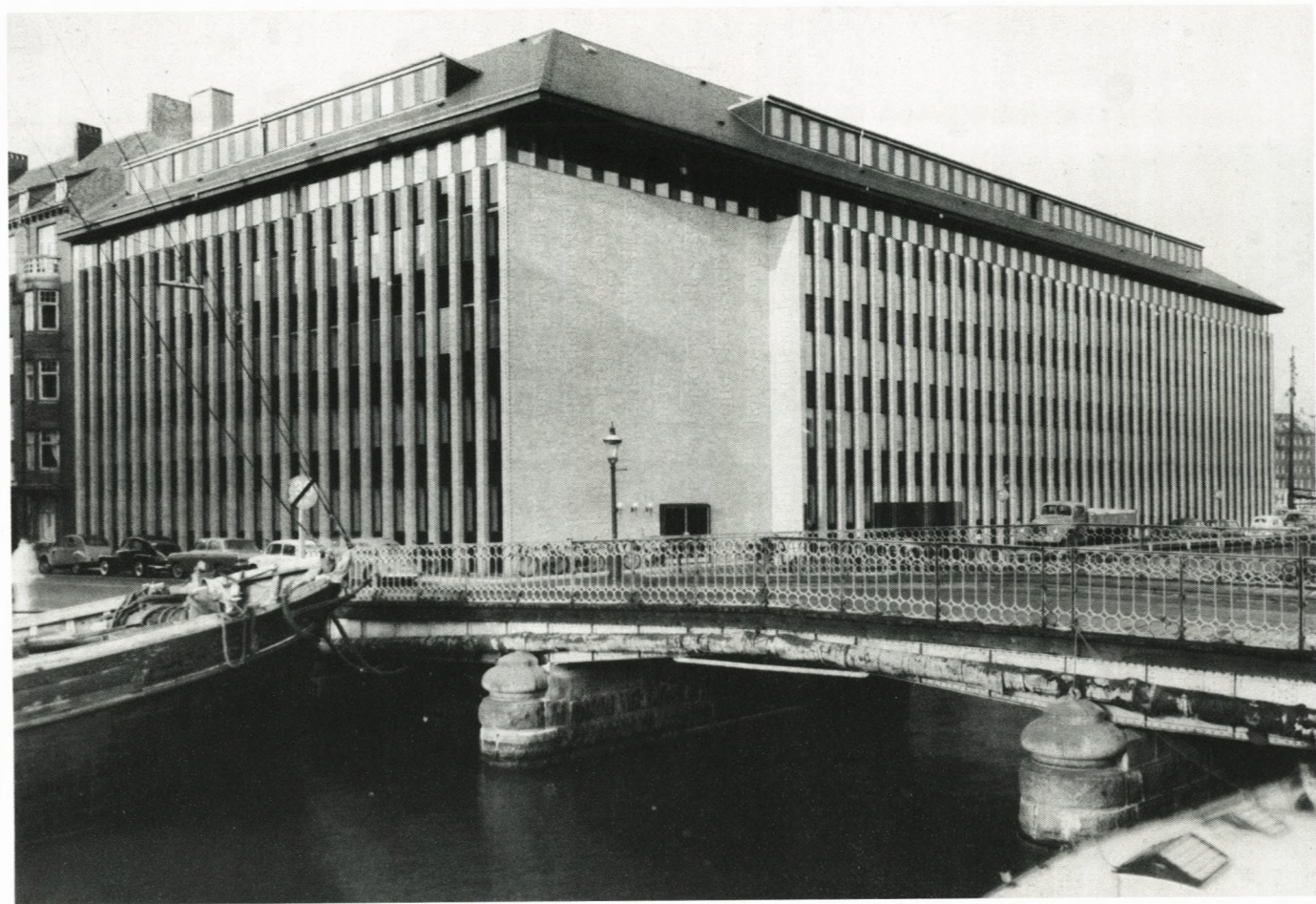
»Toldvæsenets Hverv uden for Beskatningen« – senere

Også i dag udfører Told & Skat en række opgaver, som knytter sig til regler, der administreres af andre ministerier end Skatteministeriet. Disse arbejdsopgaver drejer sig ikke længere om karantænevæsen, udskrivningsvæsen, skibsmåling og -registrering samt mønstring af skibsmandskab. Disse mange opgaver, der ikke har med oppebørsel at gøre, kaldes heller ikke længere for »Toldvæsenets Hverv uden for Beskatningen« men slet og ret for »Varebestemmelser« og har i tidens løb ændret sig radikalt til at være særlige kontrolforanstaltninger begrundet af bl.a. hensynet til beskyttelse af nationale skatte af kunstnerisk, historisk eller arkæologisk værdi eller til beskyttelse af industriel og kommerciel ejendomsret.

Væsentligt er det også at nævne, at kontrollen med varebestemmelserne ikke alene foretages af hensyn til nationale interesser, men lige så ofte af hensyn til andre staters kontrolbehov.

Det kan for eksempel være Told & Skats kontrol i Danmark, der forhindrer, at et Goya-maleri eller en romersk statue udføres fra EU og dermed fra den medlemsstat, de tilhører. På samme måde er vi i Danmark ofte afhængig af den kontrol, der foretages i andre EU-lande ved EU's ydre grænse. Dette ville

Direktoratet for Toldvæsenets nye bygning i Strandgade 29, der stod færdig i 1965. (Told • Skat Museet)

min tante Anna være tilfreds med, da hun for mange år siden vogtede over Tollundmandens hoved på museet i Silkeborg, hvor i øvrigt også Asger Jorns første arbejder dengang var udstillet.

Nu er der nok nogen, der vil spørge, hvor Kaffen bliver af? Men tøv en kende, den bliver serveret om lidt. Men først den egentlige ouverture til »Kafehistorien«.

I Strandgade 29

I efteråret 1965 stod direktoratets nye kontorbygning i Strandgade 29 på Christianshavn færdig. Huset var bygget på en grund, hvor Christianshavns Toldkammer havde ligget, indtil det blev knust af nedstyrtede mure ved en brand i et nærliggende pakhús. Foruden Christianshavns Toldkammer rummede det beskedne gråmalede hus blandt andet også Christianshavns Toldkassererkontor, hvorfra en toldassistent senere har fortalt mig, at da hun en morgen mødte til dagens dont på kassererkontoret med forbavelse så sin arbejdsplads ligge i ruiner.

Jeg tog nu turen fra Nørre Voldgade, hvor direktoratets 3. kontor havde været trængt sammen siden 1. april, indtil direktoratets nye domicil stod færdigt i efteråret. Så vidt jeg husker, besluttede direktoratet hele bygningen bortset fra en del af 2. etage, hvor Atomenergi-kommissionen med den magtfulde departementschef H.H. Koch havde barrikaderet sig som i en dansk udgave af Pentagon.

Geografisk blev jeg i bygningen placeret på 4. sal med udsigt til Christianshavns Kanal og kuldepotet på Wilders Plads samt til Nyhavn på den an-

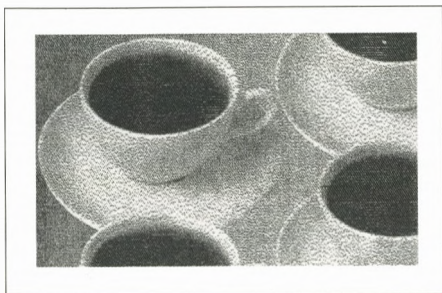
den side af havnen. På den modsatte side af gangen var en af elevatorerne samt toiletfaciliteterne for medarbejdere på de nærmest liggende kontorer.

Når jeg så omhyggeligt beskriver mine omgivelser, har det naturligvis sine grunde. Den allervigtigste grund var, at der kun var to kontorer, der skilte mig fra tolddirektør J. V. Henriksens store hjørnekontor for enden af gangen. Det næste kontor var naturligvis tolddirektørens forkontor og derefter fulgte kontorchefen for Tarifikontoret – den spinkle og administrativt erfarne E. Kaae – inden man nåede til min stol. Med denne placering levede jeg i mit arbejde fuldt og helt op til den moderne »åbne dørs politik« med et perfekt overblik over trafikken til og fra tolddirektøren, hvilket gav mig anledning til mange tanker og gisninger samt nyfikenhed fra andre. Jeg var i sandhed en toldassistent af betydning og med mange besøg.

Den internationale kaffehandel

Men nu til optakten til det mere konkrete i denne beretning. En dag stod tolddirektøren og jeg side om side og nettede os ved håndvaskene på toilettet, og tolddirektøren siger henkastet: »Aaboe, jeg har i dagens indgående post lagt mærke til et brev, som jeg er tilfreds med, og det tror jeg også, at De vil blive«. Jeg behøver vel ikke at nævne, at resten af min arbejdsdag gik med at forfølge posten for endelig at få fingre i brevet.

Brevet var sendt til mig fra International Coffee Organization i London, men til adressen »Customs Directorate c/o Handelsministeriets Licenskontor,

Møntergade 21, Copenhagen, Denmark«. Dette har sin forklaring.

I sommeren 1965 bad kontorchef Kaae mig om at deltage i et møde i Handelsministeriet vedrørende »et eller andet med kaffe«. Mødet fandt sted i Slotsholmsgade 12 i den nye store kontorbygning, der hurtigt i folkemunde fik navnet »Tjærborg«, og fra hvis mødelokaler man i dag kan nyde udsigten til »Den sorte Diamant«.

Mødet blev ledet af kontorchef Børge Hansen og med deltagelse af ekspeditionssekretær E. Moe, Handelsministeriet, og ekspeditionssekretær Meinertz fra Handelsministeriets Licenskontor. Børge Hansen orienterede os om, at der i 1962 under FN var blevet udarbejdet en international kaffeaftale, »International Coffee Agreement«. Aftalen var et led i en række handelspolitiske foranstaltninger, der i de senere år var blevet gennemført til fordel for udviklingslandene – altså for eksempel Brasilien og Colombia, der er stærkt afhængige af kaffeeksporten. Siden havde et halvt hundrede lande – heriblandt Danmark – ratificeret kaffeaftalen og var derved blevet medlem af Den Internationale Kaffeorganisation.

Vi blev endvidere orienteret om, at organisationens øverste myndighed var et administrationsråd med sæde i London. Rådets opgave var blandt andet at

virke for en stabilisering af kaffepri-
serne gennem tildeling af afsætnings-
kvoter til de kaffeproducerende lande.
Ved aftalen var organisationens med-
lemslande blevet forpligtet til at gen-
nemføre et kontrolsystem, der skulle
sikre, at kvoterne blev overholdt.

Efter denne orientering blev Mei-
nertz og jeg anmodet om at deltage i en
»Technical Committee on Control Mea-
sures« og bidrage med danske ideer og
ønsker til et internationalt kontrolsys-
tem, og vi kunne herefter gå hjem og
læse på lektien.

Kaffe bag kulissen

Jeg dannede mig det billede, at der bag kaffen findes et myldrende liv af men-
nesker, markedsmekanismer, ret og u-
ret, strukturer og reguleringer, tab og
gevinst. I råvarehandelen findes mønst-
ret for handel mellem udviklingslande
og industrilandene. Det er u-landsprodu-
centerne, der får for lidt for deres varer
i forhold til, hvad de var værd, hvis der
rådede lige handelsbetingelser for u-
lande og i-lande. Det er altså import-
landenes idé: at betale producenten i
den tredje verden det, som varen egent-
lig er værd, i forhold til hvad det koster
at lave varen, og hvordan pris- og leve-
niveauet er.

Priserne for de forskellige kaffetyper
fastsættes på kaffebørserne i London
og New York, og det er de priser, der
bliver retningsgivende for, hvilken pris
u-landsimporten sluttelig når. Men
handel med kaffe er underlagt spekula-
tion. Der er både købere, der vil have
den fysiske kaffe til den bedste pris, og
mellemhandlere, der ikke er interesse-
rede i kaffen i sig selv, men spekulerer i

udbud og efterspørgsel. De opkøber et parti kaffe til levering langt ind i fremtiden – vurderer de rigtigt, kan de sælge dyrere, end de købte. Gevinsten lægges på kaffens endelige pris. Men ideen – bedre priser til producenterne – er svær at praktisere med kaffe, dertil er ulighedens princip for vel garderet, når det gælder en stor og pengelig råvare som kaffe.

Arbejdet

Udstyret med denne meget sparsomme og generelle viden om kaffehandelen

kastede Meinertz og jeg os ud i arbejdet i »Technical Committee on Control Measures«. Det blev til en del møder af to ugers varighed, og jeg vil ikke påstå, at Meinertz og jeg blev overanstrengte. Nok er det svært for 50 lande at fordele kvoter og blive enige om et fælles kontrolsystem med mange certifikattyper involveret, men vi fra lille Danmark havde bestemt ikke de store aktier i den butik.

På et tidspunkt spidsede jeg imidlertid ører, da jeg hørte, at man i forsamlingen tog det som en selvfølge, at alene toldmyndighederne kunne optræde

Christianshavns Toldkammer i Strandgade, optaget o. 1900. Toldkammeret blev ødelagt af nedstyrtede mure fra et nærliggende pakhus, der brændte. (Told • Skat Museet)

som autoriserende myndighed ved certifikatudstedelsen. Til forsamlingens store forundring lød der nu nogle pip fra det nordiske hjørne af mødelokalet. Jeg kunne på mit bedste skandinavisk-engelske belære formanden (alias eksekutivdirektøren), sekretariatet og mødedeltagerne om, at »det ville være i strid med de i artikel II i Genevekonventionen af 1923 om forenkling af toldformaliteter nedlagte principper, såfremt handelskamre og lignende organisationer blev udelukket fra at attestere kaffecertifikater«. Udtalelsen skabte en del postyr, og formanden afbrød til kaffepause.

Med en smule bekymring i stemmen spurgte Meinertz mig om, hvorvidt min hukommelse nu også strakte sig til en bestemt artikel i en international konvention fra 1923. Jeg kunne berolige ham med, at det var en ren og skær tilfældighed, at jeg havde turdet vove pelsen, og han fik følgende forklaring, der ganske vist ikke har noget med kaffe at gøre.

I 1960 så EFTA dagens lys med alle dets oprindelses- og dokumentationsregler m.v. Efter få år meldte tanken sig om en forenkling af dokumentationsreglerne. I den forbindelse bad kontorchef Kaae mig en dag om at skrive et udkast til et brev, hvori vi varmt skulle gå ind for liberaliseringsreglerne. Da jeg afleverede mit udkast til Kaae, der var en blændende stilist, følte jeg, at det var noget lappedarisk makværk, jeg havde produceret, men Kaae var ikke den, som tog modet fra medarbejderne og heller ikke i dette tilfælde. Han lagde cerutstumpen i askebægeret og sagde: »Aaboe. Det er et fint udkast, De der har skrevet. Nu skal De se. Vi

flytter lige dette afsnit derop, og sidste afsnit tror jeg, vi placerer som næstsidste og heroppe retter vi 3. og 4. linje til osv. osv. Når vi så får indføjet: »at det ville være i strid med de i artikel II i Geneve-konventionen af 1923 om forenkling af toldformaliteter nedlagte principper, såfremt handelskamre og lignende organisationer blev udelukket fra at attestere certifikaterne«, så tror jeg, vi har den helt rigtige skrivelse. Godt klarer, Aaboe«. Jeg granskede herefter skrivelsen i enrum og fandt ud af, at der ikke var meget tilbage af mit udkast. Jeg fik dog det positive ud af det, at jeg i London kunne huske denne pompøse sætning. Hvad resultatet af min intervention blev, kan jeg ikke huske.

Kaffepauserne

Kaffepauserne var i øvrigt noget for sig selv, idet der dagligt ved brygningen blev vekslet mellem kaffebønnerne fra de producerende lande, og der blev holdt nøje øje med, at der ikke blev snydt. Hver af delegationerne fremhævede naturligvis deres lands bønner i høje toner og gav for eksempel følgende smagsprofiler:

Costa Rica: Middel krop, sød og højt syreindhold med en fin balance.

Cuba: God krop med røget aroma og med lavt syreindhold med en middel balance.

Mexico: Mellem syreindhold, sød, blød krop og en snert af ristede hasselnødder og lys chokolade.

Etiopien: Her må jeg frem til 1977, hvor Toldskolen med støtte fra DANIDA afholdt sit første 2 måneders kur-

sus for kollegaer fra lande i Afrika og Asien. På et tidspunkt faldt jeg i snak med Mr. Ibrahim Hassen fra Etiopien om kaffehandel og smagsprofiler. Efter min mening scorede han flest points i sin forklaring: »Kaffe fra Etiopien indeholder det hele, vinøs, frugtagtig til tider som blåbær og masser af krop. Vild«.

Støttet af litteraturen kunne han også forklare, at det var i Etiopien det hele begyndte, men han vidste ikke rigtigt, hvor lang tid tilbage, man har kendt til kaffetræet. Han havde hørt romantiske historier om geder og fårehyrder, og at kaffebønnen måske var den første plante, som mennesket spiste.

Fritiden

Da Meinertz og jeg ikke havde behov for ret mange forberedelser til morgendagens møder, havde vi rig mulighed for at tage del i Londons aftenliv samt muntre os i weekenderne. Da vi var indlogeret på et hotel på Piccadilly Circus, var vi på gåafstand til mange af seværdighederne. Af en eller anden uforklarlig grund havde jeg været optaget af at se Rosette-stenen og havde nu lejlighed til at se den »live« på British Museum, godt beskyttet af glas, kæder og en vagtmand. Altså faktisk ligesom tante Annas overvågning af Tollundmanden i Silkeborg.

En weekend vovede vi os helt til Cambridge. Rejsen tog sit udgangspunkt på Victoria Street Station, hvor det varede et stykke tid inden billetsælgeren forstod mit skoleengelske »kambritz«. Vi bevægede os naturligvis mest i det maleriske universitets- og collegemiljø med de mange forskellig-

artede studerende – nogle virkede dynamiske og hos andre herskede en vis slendrian.

En aften foretog jeg en uanmeldt visit hos familien Dick Snart, som boede i et typisk engelsk hus i Lindfield Gardens No.7 i London-forstaden Hampstead. Fruen i huset – Ditte – havde været min kones barnepige på Færøerne under krigen. Ditte var naturligvis løbet ind i en britisk soldat, der var udstationeret deroppe. Efter krigen bosatte Dick og Gitte sig i London. Det var den for mig ukendte Jim, der åbnede døren, og der gik naturligvis nogle minutter, inden jeg fik forklaret, hvem jeg var. Herefter kendte gæstfriheden ingen grænser.

Jeg må da også lige nævne et besøg i Covent Garden, og det gør jeg faktisk bedst ved at gengive en nytårshistorie, som jeg sidste år sendte til en god ven – Claus – i London. Inden historien må jeg indskyde, at Claus er en dansk advokat, som jeg arbejdede sammen med i et EU-projekt i Tallinn, efter at jeg var blevet overført til Told & Skats kontrollørkorps. Her følger så historien.

Nytårsfortælling 2002

Kære Claus & Sus

Da vi her i Værløse nytårsaften gik ud for at nyde fyrværkeriet ved midnattstid, kom jeg til at tænke på, at du i et

Holdet af toldelever på fagkursus 1957. Flemming Aaboe ses på tredje række som nr. ni fra venstre. På anden række som nr. seks fra venstre ses overtoldinspektør J.A. Kroman.

brev skrev om, at I skulle ud at overvære det store festfyrværkeri Guy Fawkes night.

Dette fik mig igen til at tænke på, at jeg midt i 60'erne deltog i en række møder i London – så vidt jeg husker i Berners Street – for at være med til at implementere Den Internationale Kaffeaftale. Jeg var ledsaget af en ekspeditionssekretær (etatsuddannet) Meinertz fra Handelsministeriets Licenskontor; en flink mand med briller og et lille overbid.

En aften var vi i Covent Garden for at overvære »Tryllefløjten« og kommer nu til den scene, hvor Pamina ledsager sin elskede Tamino gennem allerhvelvedes rædsler, blandt andet gennem torden og lynild og Pamina spørger forskrækket »What's that?« og Tamino svarer »It's November the 4th«, og alle i operaen jublede, Meinertz og jeg forstod ikke et muk. Først da vi kom ud fra operaen, fik vi forklaringen ved fyrværkeriet.

Mens jeg er ved dette Londonbesøg, vil jeg da også berette om følgende:

Meinertz havde som sagt briller, men af den slags med læsefelt. En aften skulle vi finde en restaurant i Soho og

fandt da også en, der passede. Meinertz sagde: »Her går vi ind«, men tog fejl af døren og en stor glastrude ved siden af som han knaldede hovedet ind i med det resultat, at den ene brillestang knækkede. Gæsterne bag ruden kiggede forskrækket på ham og tjenerne indenfor snuste til os. Da de fandt ud af, at vi var appelsinfri, fik vi en udsøgt behandling; der blev båret små glaskåle med vand og vattotter, som de duppede hans en øjenbryn med, og hans brillestang blev nødtørftigt repareret med hæfteplaster. Brillerne kom dog ikke til at sidde lige på hans næse, så læsefeltet og den øvrige del af brilleglassene kom ikke under Londonbesøget til at sidde lige. Dette medførte, at jeg flere gange måtte redde hans liv, når vi skulle krydse en gade eller over en kantsten.

Den bedste situation opstod imidlertid i en pause i Covent Garden, hvor vi i en pause skulle et par etager ned. Her overså Meinertz det sidste trin, faldt forover og tog fra sig mod døren. Denne var imidlertid en slags saloon-dør, så han brasede ind i foyeren, hvor han igen tog fra sig med hænderne. Denne gang fik han fat i skulderpartiet på en

Dansk træningskursus for toldembedsmænd 15. august – 14. oktober 1977.

I første række fra venstre mod højre: Nasiruddin Ahmed (Bangladesh), Ibrahim Hassen (Etiopien), Sabah Salih Yassin (Irak), Ghulam Haider (Afghanistan), Benjamin E. Aalo (Nigeria), H. Rowland Ngosi (Malawi), U Tin Yee (Burma), Yang Cheong Hong (Singapore), Syed Harun B. S. M. Shahabudin (Malaysia), Lovingson L. Mbewe (Zambia) og Van Hess B. Bismarck (Malawi).

I bageste række fra venstre mod højre: S. Daniel David (Etiopien), Inger Kongslov (Danmark), Zakim Shah (Afghanistan), Ib Sørensen (Danmark), Goitom Beraki (Etiopien), Tanja Grønning (Danmark) og Benny Rise Nielsen (Danmark).

kvindelig operagæst, som han næsten flåede overdelen af. Alle tog det nogenlunde pænt og jeg holdt masken. Og det er ganske vist...

Flemming

Afslutning

Meinertz og jeg var faktisk lidt kede af at se arbejdet i London nærme sig sin afslutning. Der blev skabt enighed om, at det blev påbudt importørerne at fremlægge et certifikat for kaffe, der udførtes fra og indførtes til et af organisationens medlemslande. Men dette måtte jo ske en dag. Og dog.

I 1966 kunne Det internationale Kafferåd konstatere, at kaffe fra producerende medlemslande i et stigende omfang blev sendt og importeret via ikke-medlemslande og således unddrog sig kvoteordning og certifikatsystem. Under nogle møder besluttede man sig for, at der ved indførsel af kaffe med oprindelse i et medlemsland skulle fremlægges certifikat, uanset om varerne indførtes fra et ikke-medlemsland.

Nu skulle denne hellige grav så være velbevaret, men nej. Der foregik stadig illegal import. Man forhandlede sig så i 1968 frem til en aftale om at udbygge certifikatordningen med et særligt eksportmærkesystem med det formål at

forstærke kontrollen, så at kvoteordningen blev overholdt. Eksportmærkerne blev udstedt af Kaffeorganisationens sekretariat og stillet til producentlandenes rådighed i det omfang, der svarede til deres eksportkvoter kvartal for kvartal. Certifikater var herefter kun gyldige, såfremt der på certifikatets bagside var klæbet eksportmærker med et samlet pålydende, der svarede til den på certifikatet angivne nettovægt.

Nu var det så definitivt slut med Meinertz og mine kaffemøder i London. Men skæbnen var os nådig. Kort tid efter begyndte vi på en ny runde i samme bygning i Berners Street, men denne gang var det Den Internationale Kakaoorganisation, der kaldte på vor ekspertise, og det var naturligvis et kontrolsystem for handelen med kakao, der var på tapetet.

Afslutningsvis skal det nævnes, at dette kaffe- og kakaoarbejde skete sideløbende med en generel sanering af samtlige opgaver, som toldvæsenet på det tidspunkt udførte for andre myndigheder. Det var et meget tidskrævende, men interessant arbejde, som førte mig meget rundt på Slotsholmen til møder i andre ministerier og institutioner, med helt andre arbejdsområder, metoder, miljøer og traditioner end vore egne.

Hensynet til kassebeholdningen eller skatteyderne

af *Christian Larsen*

Som en forenkling af det amtskommunale økonomi- og regnskabsvæsen blev der i 1819 oprettet en fælles kommunal kasse i hvert amt, kaldet amtsrepartitionsfonden (eller amtsfonden). Dens midler kom fra ejendomsskat på landdistrikternes jord, som blev opgjort i tønder hartkorn, en ældre måde at opgøre jordens bonitet på. Dermed var amtskommunen i økonomisk forstand etableret. Da amter og kommuner blev oprettet ved landkommunalanordningen af 1841, overgik amtsfonden til amtsrådets bestyrelse.

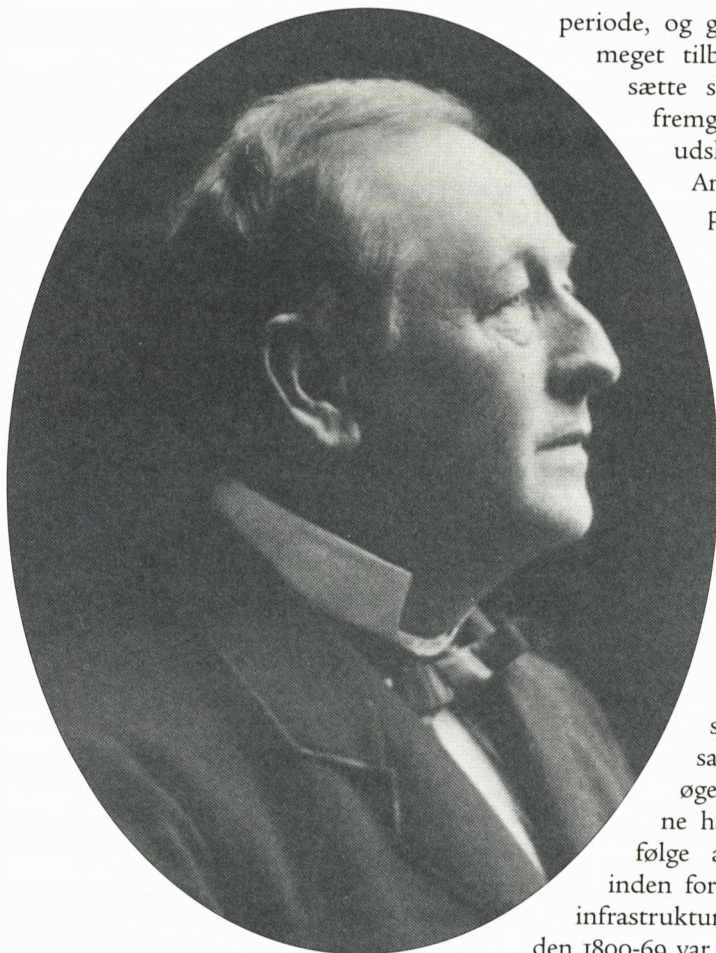
Ifølge den kommunale styrelseslov af 1867 skulle alle indtægter og udgifter i det kommende regnskabsår (1. april til 31. marts) opføres på et af amtsrådet vedtaget overslag. Ingen udgift kunne afholdes, der ikke var bevilget ved overslaget eller ved en tillægsbevilling. Inden 15. november skulle amtmanden forelægge amtsrådet et forslag til overslaget, der skulle være affattet efter Indenrigsministeriets skema. Forslaget skulle underkastes 1. behandling på et møde i anden halvdel af november, inden det gik til 2. og sidste behandling på et møde inden midten af marts måned. Når regnskabsåret var afsluttet, skulle amtsfondsregnskabet gennemgås amtsrådets revisor, inden regnskabet blev indsendt til Indenrigsministeriets genensyn.¹

Hvor kom indtægterne fra

Amtsrådets hovedindtægt kom fra skatteudskrivning på amtsråds kredsens hartkorn, men ved siden af skatteindtægterne var der tillige en række indtægtskilder, der efterhånden fik større og større betydning, bl.a. lån. Grundlaget for amtsfondens og dermed amtsrådets indtægter var: Kassebeholdningen fra forrige år, skatteudskrivning, bidrag fra købstæder og andre kommuner, løbende indtægter af aktiver, optagne lån, tilbagebetaling af forskud og udlæg samt endelig andre indtægter. Figur 1 viser fordelingen mellem skatter, optagne lån og øvrige indtægter i de første 30 år efter den nye styrelseslov.

Aktive amtsråd

I det følgende skal der fokuseres på skatteindtægterne hos et udvalgt amtsråd, nemlig Holbæk. Ifølge styrelsesloven kom amtsrådets indtægter som nævnt fra skat på amtsråds kredsens hartkorn, men der var sat grænser for, hvor stor udskrivningen måtte være. Uden indenrigsministerens samtykke kunne et amtsråd ikke udskrive et større beløb end gennemsnittet af de tre foregående års beløb med tillæg af en femtedel.² En sådan tilladelse indhentede Holbæk Amtsråd ikke i denne

Carl Steen Bille (1828-1898) havde været avisredaktør og politiker, inden han i 1886 blev amtmand over Holbæk Amt, en stilling han beholdt til sin død. I 1850'erne og 1860'erne navngav han sine politiske modstandere, Venstre-folkene, »Transtøvler«, »Dromedarer, indbrændte med I.A. Hansens Mærke«, »Grundtvig og hans Efter-snakkere«, »halvstuderede Røvere« (Venstre-mænd med læreruddannelse). Skæbnen ville så, at han blev amtmand i et så udpræget Venstre-amt som Holbæk. (Det Kgl. Bibliotek)

periode, og generelt var amtsrådet meget tilbageholdende med at sætte skatten op. Som det fremgår af fig. 2, lå skatteudskrivningen i Holbæk Amt i størstedelen af perioden under landsgennemsnittet indtil 1890'erne.

Allerede fra regnskabsåret 1887/88 steg skatten hos Holbæk Amtsråd, men først fra 1890/91 lå amtsrådet på linje med de øvrige amtsråds skatteudskrivning. Både hos amtsrådene generelt og hos Holbæk Amtsråd skal den stigende skatteprocent ses i sammenhæng med de øgede udgifter, amtsrådene havde i 1890'erne som følge af anlægsvirksomhed inden for sundhedsvæsenet og infrastrukturen. Hvor der i perioden 1800-69 var blevet opført 63 sygehuse i Danmark, blev der opført et tilsvarende antal i løbet af de næste tyve år, og sengetallet øgedes fra 1 seng pr. 945 indbyggere i 1880 til 1 seng pr. 410 i 1899.³ I Holbæk Amt blev sygehuskapaciteten udvidet med to nye sygehuse og hen ved 100 sengepladser.

På infrastrukturuområdet var det jernbanesagen, som amtsrådene investerede betydelige midler i. Rådenes økonomiske engagement i jernbaner er fra regnskabsåret 1895/96 opgjort særskilt i den trykte statistik, og heraf ses det, at

amtsrådenes gennemsnitlige årlige jernbaneudgifter i femåret 1895/96-1899/1900 udgjorde 937.952 kr. eller 44.664 kr. pr. amtsråd. Især i 1895/96 var udgifterne store – 1,3 mio. kr. – hvilket skal ses i sammenhæng med det store jernbaneforlig i 1894, hvorved 25 lokalbaner kom til verden, og som krævede betydelig anlægskapital. Holbæk Amtsråd tog koncession på anlæggelsen af Odsherredsbanen og Høng-Tølløse-banen samt medfinansierede to statslige stikbaner (Slagelse-Værsløv og Sorø-Vedde), i alt udgifter for 1,2 mio. kr.

Skattestop

Den store anlægsvirksomhed medførte imidlertid, at Holbæk Amtsråd i størstedelen af 1890'erne havde underskud på driftsregnskabet, jf. figur 3. Spørgsmålet var derfor, om man skulle sætte skatten op og med hvor meget – et spørgsmål der kom til at dele amtsrådet: Amtmand Carl Bille på den ene og skatteydernes repræsentanter på den anden side.

Ved 1. behandling af budgettet for 1890/91 i november 1889 blev skatten (på Billes forslag) sat op fra 11,32 kr. til 12,5 kr. pr. td. hartkorn pga. de anlægsarbejder, amtsrådet havde sat i gang. Udgifterne blev ved med at stige, også som følge af at der fra lovgivningsmagtens side blev pålagt amtsrådene udgifter. Således medførte epidemiloven af 1888, at Holbæk Amtsråds udgifter på dette område voksede fra cirka 1.600 kr. i 1888/89 til 22.430 kr. i 1892/93, og selv efter statsrefusion var der en udgift tilbage på cirka 8.000 kr., der ifølge Bille virkede »i høj grad forstyrrende ind på budgettet og den til enhver tid

disponible kassebeholdning, som i forvejen er for knap«. Bille fremhævede nemlig stærkt ønskeligheden af at have en solid kassebeholdning, som man dog ikke uden største nødvendighed skulle bruge af. En hjælpende hånd blev imidlertid givet amtsrådene fra lovgivernes side. Som led i det politiske forlig i 1894 mellem Venstre og den konservative Estrup-regering blev der gennemført en række love til gavn for den agrarbevægelse, der havde støttet forliget. Et af elementerne var et ekstraordinært statstilskud på 600.000 kr. til amtskommunerne i finansåret 1894/95 for at lette skattetrykket på hartkornet. Heraf fik Holbæk Amtsråd 39.159 kr., som for Bille »ville kunne fritage for den ellers uundgåelige forhøjelse (af skatterne), og der ville herved tilvejebringes en hårdt savnet kassebeholdning«.4

Netop Billes stærke ønske om en solid kassebeholdning medførte, at han kom i opposition til størstedelen af amtsrådet i hans sidste embedsår. Ved 2. behandlingen af budgettet for 1896/97 i marts 1896 kunne Bille konstatere, at de anslåede udgifters størrelse ville medføre et forbrug på 63.000 kr. af kassebeholdningen. Dette fandt han mindre heldigt, idet der ikke ville være nok penge til uforudsete udgifter i årets løb, og følgelig måtte man ty til midlertidige lån. Han foreslog derfor, at amtsrådet hævdede skatten fra 13 kr. til 14,20 kr. pr. td. hartkorn med mulighed for at sætte skatten ned til 13 kr. i andet skattehalvår, hvis der igen kom et statstilskud.

Her kom Bille imidlertid i opposition til skatteydernes repræsentanter i amtsrådet, og både hos Højre og Ven-

stre var der modvilje mod at sætte skatten op. C. Hoppe (Højre), P. Madsen, H. Jørgensen og J. Cl. Nielsen (Venstre) ville fastholde det hidtidige skatteniveau, fordi de mente, at der igen ville blive bevilget et statstilskud, men også »i tillid til, at budgettets udgiftsside var lagt så rigeligt, at der også i 1896/97 ligesom i indeværende regnskabsår ville blive en ret anselig besparelse«. Afstemningen viste, at kun Fr. Beck (Højre) ville støtte Billes forslag, mens resten af amtsrådets medlemmer fastholdt 13 kr. Bille fandt ikke denne beslutning gavnlig for amtsfondens økonomi og udtalte, at »han kunne være i tvivl, om han burde nedlægge absolut indsigelse derimod (kommunallovens § 51), men ville dog undlade dette. Ansvarret måtte blive amtsrådets«. ⁵ Bille har sandsynligvis tænkt på styrelseslovens § 51 stk. 3, som gav amtmanden ret til at suspendere en amts-

rådsbeslutning, hvis den bl.a. gik ud på at træffe »en for amtskommunen for-dærlig foranstaltning«.

Ved 2. behandling af budgettet for 1897/98 i marts 1897 var situationen den samme som i marts 1896: Bille ønskede at sætte skatten op, hvilket amtsrådets valgte medlemmer modsatte sig. Bille beklagede meget denne beslutning, »som efter hans overbevisning ikke var til amtets tarv«, og lagde som året før hele ansvaret over på amtsrådet, der ifølge en tydelig vred amtmand førte en uansvarlig økonomisk politik. Denne opfattelse fik Bille bekræftet, da amtsrådet i november 1897 skulle førstebehandle budgettet for 1898/99. Bille kunne (lidt skadefro?) orientere amtsrådet om, at en tredjedel af kassebeholdningen ville være opbrugt pr. 31. marts 1898, og at »dette var en naturlig følge af amtsrådets votum i marts-mødet 1897«. ¹⁶

Stationen i Rudst Vedby på Høng-Tølløse-banen 1925. (Danmarks Jernbanemuseum, Odense)

Skat på kommunerne

Styrelseslovens § 50 åbnede tillige mulighed for, at indtil en tredjedel af skattebeløbet kunne lignedes på sognekommunerne. Holbæk Amtsråd anvendte i vor periode ikke denne mulighed, når man ser bort fra et enkelt tilfælde i 1890'erne. I finansieringen af statsbanen Slagelse-Værsløv (åbnet 1898) skulle Sorø og Holbæk Amtsråd samt Slagelse og Kalundborg Byråd betale halvdelen af udgifterne, men Sorø Amtsråd og Slagelse trak sig ud, og det endte med, at Holbæk Amtsråd, Kalundborg og de 12 sognekommuner omkring banen måtte betale den kommunale andel. Sognekommunerne blev dog mere eller mindre tvunget til at betale. De sogneråd, der ikke frivilligt ville give tilsagn om bidrag, fik stillet i udsigt,

at deres bidrag i så fald ville blive opkrævet som skat, pålagt efter styrelseslovens § 50.

Derimod anvendte et stigende antal amtsråd lovens § 50 til at få dækket indtægterne. Allerede fra 1868 havde Københavns og Frederiksborg Amtsråd pålignet deres sognekommuner en del af skattebeløbet, men det var især i 1890'erne, at det blev almindeligt hos amtsrådene at udnytte denne mulighed, hvilket skal ses i lyset af de stigende udgifter. Således benyttede seks ud af de 21 amtsråd muligheden i 1888/89, men ti ud af 21 i 1898/99, hvor skatterne fra sognekommunerne udgjorde 8,8% af amtsrådenes samlede skatteindtægter. Københavns og Skanderborg Amtsråd fik 33% af deres indtægter fra denne skat, hos Århus Amtsråd var det 29% og hos Frederiksborg Amtsråd 25%.⁷

Fig. 1. Fordeling af amtsfondenes indtægter 1868/69 – 1898/99

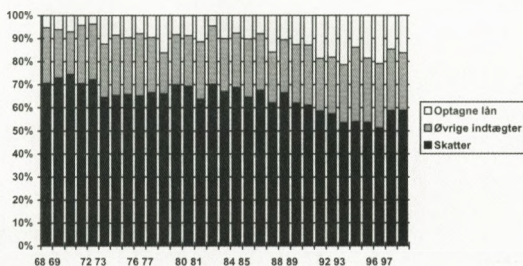

Fig. 1.
Fordeling af amtsfondenes indtægter 1868/69 – 1898/99

Fig. 2.
Påligning pr. td. hartkorn
1868/69 – 1898/99

Fig. 2. Påligning pr. td. hartkorn 1868/69 – 1898/99

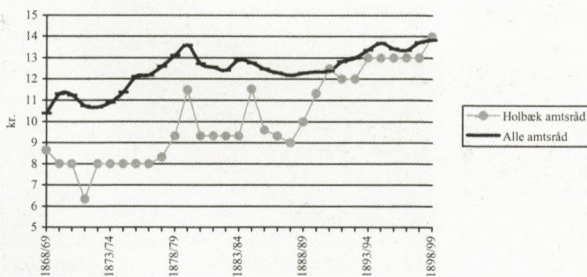

Fig. 3. Holbæk amtsfond. Driftsregnskab 1868/69 – 1898/99

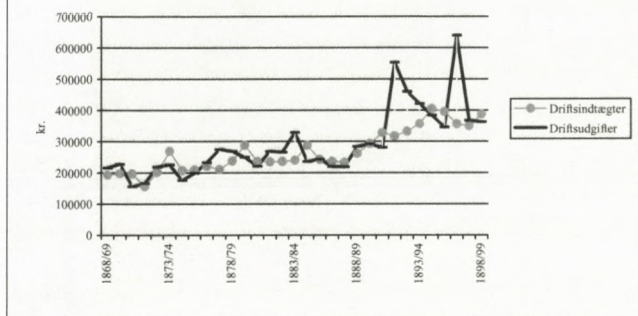

Fig. 3.
Holbæk amtsfond. Drifts-
regnskab 1868/69 – 1898/99

Vækst i lokalområdet

Driftsunderskuddet på amtskommunernes budgetter var imidlertid ikke alene en negativ faktor, idet de stadig stigende udgifter kom den lokale befolkning til gavn i form af nye sygehuse og en bedre infrastruktur. Den øgede aktivitet på anlægsområdet skabte sidst, men ikke mindst beskæftigelse i lokalområderne.

1. Lov om kommunernes styrelse m.v. 6/7-1867 §§ 51-52, 54-55. Indenrigsministeriets cirkulære 4/10-1867.

2. Styrelsesloven §§ 50, 53.

3. Styrelsesloven § 49 stk. 2. Gautier: Sygehusvæsen som kommunal opgave I: Jan Kanstrup & Steen Ousager (red.): Kommunal opgaveløsning 1842-1970. Odense 1990 s. 167-71.

4. Uddrag af Forhandlingerne i Holbæk Amtsråd 1889 s. 119-20; 1893 s. 75-76, 112; 1894 s. 27-28, 71. Troels Fink: Estruptidens politiske historie. Odense 1986 bd. 2 s. 269.

5. Uddrag 1896 s. 27-28.

6. Uddrag 1897 s. 30-31, 218-29.

7. Styrelsesloven § 50. Statistisk Tabelværk 4. rk. litra E nr. 3. Kbh. 1892, og 5. rk. litra E nr. 1. Kbh. 1902.

De blå grænsegendarmer

af Anton Johannsen (†)

Ved et tilfælde blev jeg ansat i Grænsegendarmeriet, og jeg vil fortælle lidt om tiden der, inden det blev tilsluttet toldvæsenet.¹

Det var ellers planen, at jeg efter udstået militærtjeneste ville være fortsat ved landbruget, men forholdene under krigen var ikke de bedste til at etablere sig som landmand. Den 9. april 1940 var jeg indkaldt som soldat og var med ved træfningen mod tyskerne i Haderslev. Jeg havde aldrig været længere sydpå end Aabenraa, selvom jeg var fra en landsby øst for Haderslev. Nu så jeg for første gang de blå gendarmer. De kom kørende på en lastbil sydfra, inden tyskerne nåede byen. Dengang var korpset militært organiseret og skulle derfor deltage i krigshandlingerne og efter sigende gå i stilling syd for Kolding. Det blev heldigvis afblæst, inden det nåede så vidt. Vi kunne heller ikke stille noget op mod overmagten.

En genindkaldelse i 1942-43 ændrede min livsbane. Jeg havde søgt ind til politiet som reservebetjent, men mødte så en af mine gamle soldaterkammerater i gendarmuniform. Denne fortalte, at han var blevet ansat som gendarm. Vi fik en længere snak om hans nye arbejde, som jeg fattede interesse for. Min kammerat anbefalede mig at sende en ansøgning til grænsegendarmeriet. Det gjorde jeg. Kort tid efter hørte jeg fra dets øverste chef, oberst Paludan-Müller, Gråsten, der meddelte, at jeg ville blive stillet gunstigere end andre, fordi

jeg havde deltaget i træfningen den 9. april. Jeg blev opfordret til at sende min adresse efter hjemsendelse som soldat.

Den 30. april 1943 sluttede min soldatertid, og kort tid efter fik jeg besked fra rigspolitichefen om at stille i Haderslev til optagelsesprøve medbringende en lægeattest på, at jeg ikke havde tuberkulose i hals og strubehoved. Attesten kostede 5 kr., det var mange penge dengang, og jeg skulle selv betale. Jeg bestod optagelsesprøven, og da jeg nåede hjem fra Haderslev, lå der brev fra gendarmeriet med besked om, at hvis jeg ønskede at tiltræde den 1. juni kl. 10.00, skulle jeg stille i Gråsten med en vedlagt lægeerklæring i udfyldt stand. Jeg besluttede mig for gendarmeriet frem for politiet. Atter en tur til lægen i Øsby. Denne gang kostede erklæringen dobbelt så meget. Pengene havde jeg ikke, så jeg måtte låne dem af min mor. Turen med rutebil fra mit hjem i Hejsager til Haderslev og videre med tog til bestemmelsesstedet tog næsten 1 1/2 døgn, hvis jeg skulle være der til tiden. En tur man i dag med bil kan klare på en times tid. Jeg overnattede på Hotel Gråsten.

Før jeg mødte op på gendarmekon-toret, gik jeg til frisør for at blive klippet. Da jeg sad i stolen, kom en af mine gamle soldaterkammerater ind ad døren. »Hvad laver du her, 22?« »Jeg skal møde til tjeneste i grænsekorpset«. Det skulle »13« også, så vi fulgtes ad, som vi

havde gjort det så tit, da vi var i trøjen. På kontoret blev vi modtaget af en vagtmester, der udleverede vore uniformer, våben m.m., hvorefter vi blev fremstillet for chefen, der bød os velkommen og sagde: »Der sker nok ikke så meget, der hvor I skal gøre tjeneste, men tænk så nøje over, hvad der kunne ske, hvis I ikke var der«. Chefen gjorde et godt indtryk. En bestemt herre, der passede til gendarmerikorpset. Uniformsjakken var dengang med høj krave, og selv på en ulidelig varm sommerdag skulle vi beholde den på. Få år efter fik vi heldigvis nye uniformer uden denne type kraver.

Mælkebilen leverede vand til husholdningen

Rudbøl var det første sted, jeg skulle gøre tjeneste, så det var straks afgang til Tønder H., hvor en ordonnans på motorcykel med sidevogn skulle hente mig. Han var der bare ikke, da jeg ankom. I stedet for stod der en overgendarm, som var kommet på cykel for at hente mig. »Hvor har du din cykel, kære ven?« »Den står hjemme«. Jeg anede intet om, hvor jeg skulle hen, da jeg tog hjemmefra. Her stod jeg så med en sæk fyldt med diverse ting, bl.a. gevær, patroner og stålhelmet. Jeg fik så besked på at tage rutebilen til Møgeltønder, derfra skulle jeg spadser ned til Rudbøl-vejen, hvor en kollega ville følges med mig til Rudbøl. Det blev en lang tur, så jeg kunne såmænd lige så godt have taget turen til fods fra Tønder. At det så satte i med regnvej, gjordet det ikke bedre. Jeg havde mest lyst til at vende om og tage hjem igen. Udrustningen blev

fragtet videre med bussen til Højer, hvorfra mælkebilen næste dag tog den med til Rudbøl.

Endelig nåede vi frem. Jeg blev budt velkommen af afsnitslederen og fik et værelse hos kollegaen, som jeg havde mødt på banegården i Tønder. I løbet af otte dage var jeg allerede faldet godt til, selvom det var et særligt folkefærd, der boede der. Der var både tysk- og dansksindede borgere. Vi havde et godt forhold til alle og var velsete overalt, for borgerne var trygge ved, at vi patruljerede både dag og nat, og næsten ingen låste deres dør om natten. Skulle der uheldigvis udbryde ildebrand, var vi jo de første, der opdagede faren.

Bageren i byen besøgte jeg tit, når jeg kom hjem fra min tur fra kl. 4 om morgenen. Da var han allerede i fuld gang i bageriet altid med en pibe i munden. Røg der lidt aske med ned i dejen, blev den æltet med. Hans brød var bare det bedste, man kunne få. Måske skyldtes det, at han hentede vandet i Rudbøl Sø, det var så rent og klart dengang – som det rene kildevand, og der var ingen, der havde indlagt vand derude. Mange fik leveret vand til husholdningen med mælkebilen fra Højer hver morgen.

I fritiden var det begrænset, hvad en ung mand kunne foretage sig. På vandrehjemmet var der en flink bestyrerinde. Hun ville gerne spille whist, så her lagde jeg tit vejen forbi og fik et spil kort, og så var kaffen også reddet for den dag.

Neuengamme

Efter jeg havde været ansat i grænsegendarmeriet i godt et års tid, kom det

sorteste kapitel i dets historie. Gestapo kom og arresterede os, og vi blev sendt til Frøslev-lejren. 14 dage senere, den 5. oktober 1944, blev navnene råbt op på dem, der blev sendt til Neuengamme. Mit navn var med. Det afsnit af mit liv har jeg udførligt beskrevet i et foredrag, jeg holdt på Frihedsmuseet den 9. marts 1981.

38 af mine kolleger døde i koncentrationslejren, inden vi nåede hjem med Røde Kors-busserne midt i marts 1945. De, der havde kræfter til at gøre tjeneste igen, begyndte straks efter den 5. maj. Vi fik assistance af brigadesoldaterne, der var kommet fra Sverige. De blev der en kort tid, indtil de blev afløst af genindkaldte soldater. Disse havde fået oplyst, at det var et farligt område, de skulle gøre tjeneste i, så de skød bare, hvis de hørte den mindste lyd om natten. Adskillige får og køer faldt for deres kugler i den tid, de var der. Der har sikkert været nogle af dem, der var mørkerædde. Vi, der kendte egnen, var helt uenige i deres fremstilling af situationen, for der var stille og fredeligt.

Lønnen udbetalt i frimærker

I Nørremølle var der blevet en tjenestebolig ledig. Jeg blev tilbudt den, men på betingelse af, at jeg var gift. Dengang flyttede man ikke bare sammen. Bopælsretten var et giftermål. Min kæreste boede stadig på hjemegnen, så det blev min opgave at komme hjem og fortælle, at vi skulle giftes. Det faldt i god jord, da vi havde været forlovet i et par år og ikke haft mulighed for at få en lejlighed.

Fritiden gik med havearbejde og en del lystfiskeri i nærheden, så middagsmaden stod tit på ål, for store fine ål var der masser af.

Vejret kunne godt være barskt derude vestpå. Rigtige vagthytter kendte vi ikke, kun nogle små spartanske skure, der var primitivt sat op, hvor vi kunne stå i lidt læ. Under en efterårsstorm blæste taget af et af skurene. En kollega stod i det, da taget røg af, og hans hue røg med. Han stod med beviset i hånden, da jeg fik historien. Huen var gennemboret af et søm, og samtidig havde han mistet en tand i

Grænsen ved Rudbøl ca. 1950.

forbifarten. Den var forloren og kunne erstattes igen. Vi fik hurtigt hytten gjort klar igen, men denne gang sikret med barduner.

I Nørremølle boede der fem gendarmmer, det var en stor procentdel af beboerne. De unge ugifte havde vi på kost, og det gik fint i de fire år, vi boede der. Vand til husholdning og vask fik vi fra mejeriet, det kostede 30 kr. pr. måned. Vor husleje inkl. vand var 18 kr., så det var en underskudsforretning for korpset at have os som lejere, men der var ikke andre muligheder. Dog pumpede vi selv vandet til rengøringen op fra åen. Et år var vinteren så hård, at vi måtte hugge et hul i isen og tage vand

op i spande. Det var ikke skidt, uden det var godt for noget, for bagefter kunne jeg stå og stange ål.

Lønnen, som jeg fik udbetalt første gang, var nøjagtig 237,01 kr. Den ene øre fik vi i form af et 1-øres frimærke, indpakket i cellofan, da der var mangel på småmønter under krigen. Ligeledes fandtes der 2- og 5-ører. Dem skulle jeg have gemt, da de i dag er store samleobjekter, og man kunne sikkert have solgt dem med kæmpefortjeneste. Lønnen blev udbetalt i kuverter, som vi afhentede hos afsnitslederen, hvor vi samtidig skulle aflevere vor tjenestebog til gennemsyn. Den blev ført daglig med bemærkninger om ting, der evt. var sket under vagten.

I 1948 købte vi en byggegrund i Dyrhus, en lille forstad til Tønder, hvor broderparten af beboerne var gendarmfamilier. Ud over to dobbelte tjenesteboliger var der fire andre huse, der var købt eller bygget af gendarmmer. Vi begyndte så småt med byggeriet et års tid senere. Jeg håbede, der kom en ledig stilling, og den kom før forventet. Jeg søgte og fik den.

Hele min fritid i de næste to måneder gik med udgravning til kælderen m.m. En kollega, forhenværende murer, havde udarbejdet tegningerne. Det tog godt et år, før vi kunne flytte ind i de nye omgivelser. Efter den lange stilstand under krigen var der mange, der byggede nye huse, så det kneb med at få de ønskede håndværkere.

Gibbernakkere

Toldstedet i Møllehus og patruljetjeneste langs grænseåen blev mit nye arbejdsområde. Græsegendarmmeriet

Anton Johannsen på vagt.

bestod af tre distrikter, der igen var opdelt i 21 afsnit fordelt over hele landegrænsen fra Sarup ved Mommark i øst til Siltoft i vest. Her på vestegnen var afsnittene Rudbøl, Højer, Dyrhus og Sæd, hver med en afsnitsleder, der som regel var en overvagtimester. Korpsets næstkommanderende boede i tjenestebolig i Carstengade. Chefen og hovedkontoret havde en central placering i Gråsten.

Vi var ca. 320 ansatte, der skulle klare opgaverne langs grænserne dag og nat. Arbejdstiden kunne være forskellig i afsnittene, det afgjorde man hvert sted på demokratisk vis. I begyndelsen gik vi fire timer ad gangen, derefter otte timer fri i en turnus på syv dage, så havde vi en fridag, og hver syvende uge havde vi efter denne ordning opsparet en dobbelt fridag. Om vinteren var selv fire timer i al slags vejr en hård tårn, men alligevel prøvede vi i vort afsnit med otte timers arbejde og 16 timer fri. Det blev dog hurtigt afskaffet, og vi sluttede med seks timers arbejde og 12 timer fri.

I aspiranttiden var vi bevæbnede med karabiner, men efter to års forløb var det kun på natturene, vi havde dette våben. I dagtimerne havde vi pistoler, og dem gik vi senere helt over til. Én gang årligt var vi på skydeøvelse i Hjerpsted på hærens skydebaner. Nogle var interesserede i at få krudtet brændt hurtigt af, så de kunne gå over til Harpøth på kroen og få en gibbernakker, til de andre blev færdige.

Mange gange er jeg blevet spurgt, om der blev fanget mange grænseoverløbere i min tid. Svaret er kort – kun en enkelt. Det var såmænd en fredelig tysker, der havde været soldat her under krigen.

Han kom gående med en bylt over nakken på vej for at besøge en pige, han var blevet »forliebt« i dengang. Tyskeren blev anholdt og bragt hen til en kollega i Nørremølle. Kollegaen og kromanden var de eneste, der på daværende tidspunkt havde telefon. Politiet i Højer blev underrettet, og senere hørte vi, at han havde fået lov at føre en telefonsamtale med kæresten, inden han blev sendt tilbage til Tyskland.

Smuglerier var der ingen af langs den grønne grænse, men ved overgangsstederne skete det, at der af og til blev snuppet én med for mange toldpligtige varer. Over Rudbøl Sø var der næsten en fast rute med tønder fyldt med sprut, der blev trukket gennem søen.

Inspektion krævede hvide handsker

Vi havde et godt forhold til vore kolleger på den tyske side. Under krigen var det bønderne, der skulle passe gendarmernes arbejde, da disse var indkaldt til militærtjeneste. For bønderne var markarbejdet vigtigere, så vi advarede dem, når vi så, at deres inspektion var i sigte.

En lille historie, jeg fik fortalt, var fra en inspektion ved jernbanebroen. En vagtmester sad i hytten og talte med en kollega. Han skulle afløses kl. 4 om morgenen af Tykke Per, der trådte ind i huset med følgende replik: »Nå, hvad sidder I så og sludrer om?«. »Det er din makker her, der klager over susen i ørerne«. Straks fløj det ud af munden på Per: »Ja, susen i ørerne og susen i r–hullet er tegn på åreforkalkning«. Det fortæller lidt om, at omgangstonen var god blandt os, og vi havde et godt kammeratskab.

En anden morsom hændelse var fra Højer. En gang årlig var der inspektion og tilsyn af tjenesteboligerne, hvor vi skulle have noteret evt. ønsker om vedligeholdelse. På denne rundtur var chefen som regel med, og han skulle modtages i fuld uniform med dertil hørende hvide handsker. Det var en varm sommerdag, og det trak ud med besøget. Vor kammerat gik trippende rundt ude på vejen for at tage imod ham. Handskerne havde han lige taget af, da chefen kom kørende. De blev hurtigt gemt i kasketten. Med fuld honnør og fem hvide handskefingre hængende ned over det ene øre blev modtagelsen gennemført.

I Tønder så man daglig de blå uniformer, når gendarmerne havde ærinde der. Vor pæne lyseblå uniform blev brugt både i tjenesten, ved festlige lejligheder og ved begravelser m.m. Vi repræsenterede korpset på bedste vis, hvor end vi kom, og satte en stor ære i altid at være sobert påklædte.

Fra grænsegendarm til grænsebetjent

I 1952 blev vi tilsluttet toldtaten. Betegnelsen grænsegendarm blev til grænsebetjent for endelig i 1969 at blive ændret til toldbetjent. Kl. 24 natten mellem den 8. og 9. november 1953 kan man sige, at gendarmeriet »gik i sort«, dvs. at vor gamle kendte uniform blev erstattet af den sorte, der brugtes ved toldvæsenet. Grænsegendarmernes tid var endt efter mange års arbejde ved de danske grænser. Ved Kongeåen, på de dansk-vestindiske øer og over tredive år ved den nuværende grænse. Et kapitel var afsluttet i Danmarkshistorien.

Jeg fulgte med over i toldvæsenet. Vi boede fast i Dyrhus, hvor vi havde 42 gode år, indtil sygdom tvang os til at sælge huset og flytte ind til Tønder.

1. Artiklen er oprindeligt bragt i Tønder-Erindringer III. Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Tønder Kommune. Tønder 2002, s. 9-13.

Hvordan få fjer bliver til mange æglæggende høns

Eventyr frit efter H. C. Andersen

af Gunnar Siksne-Pedersen

Der var så dejligt derude på landet. I nærheden af storskoven. Her levede en lille husmand stille og fredeligt og ernærede sig bl.a. af hønsehold. Som så mange andre i dette land var han omfattet af momslovens bestemmelser og skulle svare afgift af sit æg salg.

Enten har hans regnekundskaber været for beskedne eller hans forretningstalent omvendt proportionalt hermed, for toldkammeret, som han hørte under, havde bemærket, at han i en femårig periode havde fået udbetalt 10.000 kr. I den anledning ønskede toldkammeret derfor at se lidt nærmere på hans bedrift og havde forinden af husmanden i et skema fået oplyst antallet af høns til ca. 100 stk.

Hvad husmanden imidlertid ikke vidste var, at toldkammeret besad adskillige fakturaudskrifter af ægleverancer fra denne til en nærliggende kro. Samlet udgjorde de for to af årene mere end angivet i salget for disse.

En prægtig, solfyldt majmorgen drog to kontrolførende fra toldkammeret på eftersyn i virksomheden.

Rollerne var på forhånd fordelt. Medens den ene (for nemheds skyld betegnet kontrolfører 1) underholdt sig med husmanden ved dennes skrivebord, skulle den anden (kontrolfører 2) – om man så må skrive – bese staldene.

Kontrolfører 1 kiggede sig velvilligt

om i stuen. Over dørene hang broderede stykker i sort med guld »Alt af nåde« samt »Herren er min hyrde, mig skal intet fattes«. På væggen i en guldramme hang – dog skændet af flere flueklatter – et billede af den lidende Kristus på korset.

»I sandhed, et pænt hjem«, tænkte han, »her mangler kun den obligate opretstående«. Han forskrækkedes dog pludselig over sin kætterske tankegang, idet han kom til at tænke på, hvad han altid havde doceret: »Jo flere Kristus-billeder, salmebøger og gudelige sentenser, jo større syndere som regel«. »Disse ting skal altid få din lille, indbyggede alarmklokke til at ringe«.

Venligt smilende så han på husmanden: »Afsætter du æg til kroer og hoteller«.

»Nej«, svarede denne, »jeg sælger kun til private og ikke ret meget«.

»Hvad så med dette salg«, spurgte kontrolfører 1 og viste ham en fakturaudskrift på en større leverance til kroen.

»Den må være smuttet«, svarede husmanden og bedyrede, at det var den eneste gang, han havde solgt til kroen.

»Det passer jo ikke, hvad du siger, min ven. Her er en anden fakturaudskrift over et stort salg til samme kro«.

Husmanden kiggede stjålent på bilaget, mente igen, det var en »smutter«,

men bedyrede atter, at han under ingen omstændigheder havde solgt flere æg til den omtalte kro.

»Det må igen bero på en erindringsforskydning«, sagde kontrolfører 1 og lagde nu den sidste fakturaudskrift vedrørende endnu et større salg til kroen på bordet.

»Hvordan har du det egentlig med ham der«, spurgte kontrolfører 1 med et lille smil og nikkede samtidigt op mod den lidende Kristus og de religiøse sentenser.

For første gang i samtaleens forløb gled et blegt smil over husmandens ansigt: »Nåh dem«, sagde han, »joh, de hang godt nok på væggen, da vi overtog huset«.

Pludselig gik døren op, og kontrolfører 2 kom ind helt vild i øjnene og mere eller mindre dækket af fjer som en bedre reklame for Hjørring Fjerrenseri.

»Jeg har talt hønsene«, gispede han, »her er ikke 100, men nærmere 700«.

»Hvordan har du talt dem?«, spurgte kontrolfører 1.

»Ad to gange«, svarede den anden.

»Første gang talte jeg alle fødderne og dividerede siden med to, anden gang talte jeg kun hovederne, og jeg kom stort set til det samme resultat«.

For at gøre en lang historie kort så gik kontrollen herefter i gang med i samråd med husmanden at opgøre det reelle salg.

Resultatet blev for de fem regnskabsår et mersalg, hvor afgiften androg ca. 36.000 kr.

Egentlig skulle husmanden nok have været inde at sidde dels pga. forsættet til afgiftsunddragelse dels på grund af beløbets størrelse.

De kontrolførende gik imidlertid i forbøn for ham ikke mindst under hensyntagen til hans alder (68 år), og sagen sluttede med en bøde på 30.000 kr.

Morale: Smid aldrig en ræv ind i en hønsegård og bed den vogte hønsene.

PS. Ved seneste kontrolopgørelse er husmanden afkrævet ca. 8000 kr. for udeholdt ægsalg.

Da kongemagt og adel delte i porten

Beskatningen af bønderne 1629-1660

af Leon Jespersen

1600-tallets kriser

I 1600-tallet var en række europæiske lande præget af uroligheder. Historikere har søgt efter fællestræk i de mange konflikter og talt om det 17. århundredes krise. Det affødte en lang og vidt forgrenet debat om krisens indhold og baggrund.¹

Krisedebatten blev reelt afsluttet omkring 1970, da den danske historiker Niels Steensgaard fremsatte teorien, at mange af 1600-tallets krisesympptomer skyldtes overførslen af ressourcer – via beskatning – fra den private til den offentlige sektor, og at meget af det 16. og 17. århundredes politiske historie kunne skrives som kampen om bondens overskud: en dukat til seigneurien og en dukat til kongen.² I adelsvældens sidste menneskealder i Danmark oplevede man også skatteprotester og konflikter, der kan relateres til krisedebatten og til Niels Steensgaards teori. Konflikterne prægede især årene mellem Danmarks inddragelse i Trediveårskrigen og enevældens indførelse, det vil sige perioden 1625-1660.

Christian 4.s intervention i Kejserkrigen

Efter udbruddet af Trediveårskrigen i 1618 spurgte Christian 4. gentagne gange rigsrådet, om der var tale om en religionskrig, og hvordan man skulle forholde sig til krigen. Rigsrådet opfat-

tede ikke krigen som en religionskrig og anbefalede, at man ikke blandede sig i konflikten.

Politisk var Christian 4. involveret i nordtysk politik, idet han ønskede at forsørge sine sønner med indtægterne fra nordtyske, gejstlige områder og muligvis også havde planer om at beherske området økonomisk. Kongens engagement var samtidig et modtræk mod Sveriges ekspansion i Baltikum. Så da vestmagterne – England, Frankrig og Nederlandene – i 1624 lovede støtte til de nordiske konger, hvis de ville lede protestanternes hære, kom modsætningerne mellem de nordiske konger til at spille en væsentlig rolle for Christian 4.s beslutning om at påtage sig lederrollen. Den danske konge ville undgå svensk deltagelse og svenske tropper syd for Danmark. Rigsrådet fastholdt modstanden mod deltagelse i krigen, og da erklæring af krig krævede rådets samtykke, intervererede Christian IV i egenskab af holstens hertug.

Krigen gik dårligt. En del af de lovede subsidier fra vestmagterne udeblev, og efter nederlaget i 1626 ved Lutter am Barenberg forfulgte de katolske hære de flygtende afdelinger op gennem Jylland, der blev besat. Formelt angik krigen ikke Danmark; men reelt skelnede fjenden ikke mellem kongens forskellige roller. Besættelsen af den jyske halvø ophørte først med underskrivelsen af en fredstraktat i Lübeck i 1629.

Fred og fare

Ved fredsslutningen undgik Danmark landafståelser; men Christian 4. måtte acceptere ikke at blande sig i nordtyske anliggender. Danmark slap således mirakuløst billigt fra det militære engagement i krigen; men netop årsagen til de lempelige fredsvilkår gav grund til bekymring. Den tyske kejser frygtede en efterfølgende svensk indblanding i Trediveårskrigen og et dansk-svensk samarbejde. Det sidste blev hindret ved fredsslutningen.

Sverige overtog rollen som leder af de protestantiske hære, mens Danmark var passiv iagttager. Med svenske hære syd for grænsen ændredes Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitiske situation. Krigen havde vist sydflankens sårbarhed, og efter fredsslutningen styrkede man det militære beredskab. I 1630'erne opførte man fæstningen Christianspris, i 1632 genoplivede man bondemilitsen, og i 1637 indgik man en forsvarsunion med hertugdømmerne. Men landet var svækket efter de mange skatter under Kejserkrigen, og den jyske halvø havde lidt hårdt under besættelsen 1627-1629.

Guds vredes ris

Forholdene i Jylland blev malende beskrevet af repræsentanter for en række jyske købstæder på et møde i Ry i 1629. De opfattede krigen og de »umættelige krigsfolk« som Guds straf – »Guds vredes ris«. Landet var blevet udplyndret, og mange havde mistet både hus og formue. Fjenden havde haft kvarter i købstæderne, der nu behøvede hjælp for atter at komme på fode.⁷

De jyske borgerrepræsentanter bad

derfor om forskånsel, friheder og privilegier. De ønskede midlertidigt at blive skånet for skat, told, zise og anden tyng. Og borgernes anmodning om, at deres privilegier blev håndhævet og udvidet, så kun købstædernes borgere beskæftigede sig med handel, rummede en kritik af adelen, der omvendt skulle leve af deres »kongelige indkomst«. Kritikken mod adelen var også klar, da borgerne påstod, at kronens bønder og selvejerbønderne sørgede for kronens indtægter, mens – underforstået – adelsbøndernes bidrag var ubetydelige.

En del af materialet fra borgerrøret i 1629 findes kun i senere afskrifter, og der er stor sandsynlighed for, at materialet er blevet bearbejdet og forfalsket af eftertiden. For bortset fra ovenstående synes resolutionen i Ry ikke at være kritisk over for adelen og privilegiesamfundet. Tværtimod ønskede borgerne en mere rigoristisk håndhævelse af privilegierne. De mere radikale udfald mod adelen må sandsynligvis henføres til slutningen af 1630'erne, da adelen blev kritiseret for at være flygtet under krigen og dermed at have svigtet deres forsvarsfunktion. Adelens rytterhold, der var modydelsen for standens privilegier, blev kaldt for »ufrugtbar«, og adelen blev anklaget for at unddrage sig økonomiske byrder. Heri indgik beskyldninger for »skattetænkning«.

Borgerne hæftede sig ved adelens mange hovedgårdsoprettelser, der gav bønderne i hovedgårdens sogn – og efterhånden også andre bønder – status af skattefri ugedagsbønder, begrundet i adelens hyppigere brug af nærtboende bønders hoveri. Den »ringe skat«, som adelsbønderne i forvejen ydede, blev yderligere reduceret ved oprettelsen af »ho-

vedgårde«, der blev bestyret af en lade-gårdsfoged. Adelsbøndernes skat blev også reduceret ved hovedgårdsudvidelser; flere af disse var sket ved mageskifter med kronen, hvor denne fik udlagt »ondt fordærvet gods«. Ydermere forhøjede adelen bøndernes arbejds- og landgildeydelse på det mageskiftede gods, så en del bønder var flygtet fra godset. Og endelig anklagede borgerne adelen for at misbruge den ret til selv at ligne sine bønder, som den havde fået i 1628.⁴ Hermed er vi tilbage til situationen omkring afslutningen af Kejserkrigen.

1629-arrangementet

Ved krigens afslutning i 1629 var der behov for penge til hjemsendelse af soldater og til betaling af krigsgælden. På Christian 4.s spørgsmål om fremskaffelse af midler svarede rigsrådet den 5. september, at det ikke kunne se andre måder end at udskrive en dobbeltskat i Østdanmark og en enkeltskat i Jylland. Men der skulle tages yderligere hensyn til jydernes svækkede skatteevne, for »på det de fattige og forarmede for sådan tyngsel forskånes, skulle der med således forholdes, at lige som hver bonde kongen eller sin husbond hel, halv eller ingen landgilde formår at udgive, så skulle og med skatten samme proportion holdes«.⁵

I overensstemmelse hermed udgik der den 1. oktober 1629 missiver til de jyske lensmænd, hvori det hed: »Da det er muligt, at der i deres len findes fattige og forarmede, som ikke kan betale denne skat, skal der forholdes således, at hver bonde eller hans husbond skal give hel, halv eller ingen skat i forhold til som han giver hel, halv eller ingen

landgilde«.⁶ Der var selvfølgelig tale om en regional forskånsel, der tog hensyn til de særlige forhold i Jylland efter krigen; men arrangementet synes også at rumme træk af mere vidtrækkende og principiel karakter.

Som nævnt havde adelen i 1628 opnået ret til selv at ligne sine bønder. Det blev begrundet med, at den bedre kendte de enkelte bønders tarv, dvs. hensynet til en mere retfærdig fordeling af skattebyrderne. Ved beskatning blev fæstebønderne gerne lagt i læg på ti, hvor lægget blev pålagt en samlet ydelse ud fra devisen »den rige hjælpe den fattige«. I praksis synes de enkelte bønder i lægget at have betalt gennemsnitsydelsen, og kun i de tilfælde, hvor én i lægget ikke var i stand til at betale gennemsnitsydelsen, trådte de andre, mere velstående lægsbrødre til. Det var denne degressive og ulige fordeling af byrderne, man kunne undgå ved at lade adelen selv ligne sine bønder. Og i de skattebreve, der udgik i 1629 og 1630, hvor skatten blev afstemt efter landgildeydelsen, fastslog man også adelens ligningsret, der nu for første gang skulle afprøves.

Bestemmelsen om at reducere skatten i samme forhold som landgildeydelsen havde kun gyldighed for de jyske bønder, der behøvede en midlertidig lettelse. Hvordan forløb så denne debut på adelens ligningsret? I praksis synes ligningen at være foregået i samarbejde med bønderne. I Thomas Juels frues seddel hed det, at skatten var »lignet og lagt efter bøndernes bekendelse«.⁷ Og sådan kan det være sket i mange tilfælde. Det kan også have bidraget til en mere ligelig fordeling af byrderne; men adelens ligning i samarbejde med bønderne kan

desuden have ført til »skattetænkning« på kronens bekostning. Flere forhold tyder på, at det var tilfældet.

Der er ganske vist eksempler på, at adelige satte deres bønder i skat, skønt de ikke selv havde fået deres landgilde.⁸ Men kronens bønder fik gennemgående mindre skattenedsættelser end adelens, ligesom kronbøndernes skattebeløb i højere grad var differentieret end adelens. På Mors betalte adelstjenerne i gennemsnit mindre end kronens tjenere, og i Riberhus og Møgeltønder Len betalte adelstjenerne godt 37 skilling pr. person mod kronbøndernes ca. 60.⁹ Forskellen er så stor, at man kan tvivle på, om adelens oplysninger er korrekte, og i bekræftende fald om adelen på andre måder har kunnet udnytte tilbageholdenheden mht. landgilde og skat.

I så fald skulle dette træde tydeligere frem i 1630'erne, da den tidsbegrænsede, regionale forskånsel ophørte, og da skatterne steg. Flere forhold tyder på, at adelen på andre måder forsøgte at beskytte sine bønder – og sig selv – mod beskatningen. Tre forhold kan trækkes frem: 1) en del selvejerbønder overgik til fæstebondestatus (med halv skat), og 2) mange fæstebønder med helgårdsstatus fik halvgårdsstatus og dermed ligeledes halveret deres skat. 3) Og endelig var perioden kendetegnet ved oprettelser og udvidelser af hovedgårde, der medførte en forøgelse af antallet af fæstebønder med ugedagsstatus – og skattefrihed.

I slutningen af 1630'erne var de jyske borgerrepræsentanter ikke i tvivl om, at adelen misbrugte retten til selv at sætte sine bønder i skat. Også statsmagten mistænkte adelen for at manipulere med skatten, og kontrollen med adelen blev skærpet. Mens denne tidligere

kunne reducere adelsbøndernes skattebetaling ved udstedelse af husbondsedler (om svigtende skatteevne), krævede statsmagten fra 1635 tingsvidner, at en repræsentant for lensadministrationen var til stede for at kunne gøre indsigelse mod fritagelsen, samt fra 1641 at tingsvidner skulle underskrives af lensmanden. Desuden skulle der nu ikke blot være tale om forarmet, men om »slet øde« gods, og tingsvidnerne skulle godkendes i Rentekammeret.¹⁰

Efter deltagelsen i Kejserkrigen blev der hyppigere udskrevet skatter – og med højere satser. Med freden i Lübeck 1629 sluttede krigen, men skatteudskrivningerne fortsatte. Første halvdel af 1630'erne oplevede en tæt beskatning, og da man i 1637 – som noget nyt – i fredstid opstillede en stående, hvervet hær, der skulle finansieres af skatter, blev også (unions-)skatterne permanente. Formelt blev den stående hær oprettet for at opfylde forpligtelserne i forsvarsunionen med hertugdømmerne; men reelt var både unionen og hæren et forsøg på at styrke sydflanken, der under Kejserkrigen havde afsløret sin svagheit.

Med de hyppigere skatter fik de adelige ugedagsbønderes skattefrihed større værdi. Oprindelig gjaldt skattefriheden kun fæstebønderne i sædegårdens sogn, og hvor der var tale om adelens arvegods, men ikke mageskiftet gods. Men i tidens løb blev privilegiet tolket friere, så også bønder uden for sædegårdens sogn, på mageskiftet gods samt på gods, hvor adelsmanden ikke selv boede, opnåede ugedagsstatus. Man lagde således mere vægt på adelens faktiske udnyttelse af bønderne end på stedkriteriet. Det kan kun have tilskyndet adelen

til at benytte bønderne som ugedagstjener og at få fastslået denne status. De mange oprettelser og udvidelser af hovedgårde må ses i den sammenhæng, og det var heller ikke nogen tilfældighed, at ugedagsbøndernes sædvanemæssige skattefrihed blev kodificeret i den næste håndfæstning (1648).

Kampen om bondens overskud

1600-tallets mange uroligheder kan i vid udstrækning ses som reaktioner på statsmagtens voksende krav, der truede forskellige gruppers velerhvervede rettigheder. Ikke mindst kunne øgede skatter til staten undergrave adelens indtægter fra bønderne. Voksende krav fra den offentlige sektor udløste derfor en kamp om bondens overskud.

I forskningen har man nævnt bestemmelsen fra 1629 som et eksempel på en regional forskånsel. Men den er formentlig mere end det. Med princippet om at justere skatten efter landgildeydelsen indgik konge og adel et kompromis, hvor ingen af parterne skulle kunne profitere af modpartens tilbageholdenhed. Man delte så at sige i porten. På den måde kunne man undgå de problemer og konfrontationer, der prægede andre lande. Samtidig bidrager det til at forklare den relativt fredelige udvikling i Danmark.

Det er en vidtgående slutning, og den forudsætter både, at skatterne ikke havde højere prioritet end landgildeydelse, og at ordningen var i kraft i længere tid. Formelt anvendte man kun princippet ved skatteudskrivninger i 1629 og 1630. Men adelen refererede mere eller mindre direkte til ordningen frem gennem 1640'erne. Arran-

gementet var da ophørt, men udtalelser fra adelen indicerer, at den under den hårde beskatning forsøgte at beskytte sine landgildeindtægter ved at praktisere en deling.

Da den stående, skattefinansierede hær blev oprettet i 1637 reagerede adelen øjeblikkeligt. I 1638 bevilgede stænderne midler til en militær reservefond; men pengene blev ikke indbetalt til en institution under rigsrådets kontrol, men til adelige landkommissærer, der bestyrede landekister, som var fordelt i provinserne. Det var ganske vist Christian 4., der havde foreslået, at midlerne skulle forvaltes af repræsentanter, valgt af adelen; men han var åbenbart overbevist om, at bevillingerne krævede indrømmelser til stænderne. Landkommissærerne havde ikke dispositionsretten over midlerne, men fik indsigt i deres anvendelse.

I tiden efter 1629 reagerede adelen på de stigende skatter ved at referere til ligevægten mellem bøndernes landgildeydelse og skattebetaling. I 1642 beklagede den sig over, at dens bønder blev bebyrdet med hyppige skatter i korn og penge, »og en part (af) gårdene udgiver mere til skat, end deres husbonds landgilde kan beløbe, hvorover en stor del allerede er således forarmede, at de deres landgilde ilde og med besvær udgiver, mange steder ud i en part (af) landene bliver husbonden nød til at drive deres avl med, item lader dem sidde fri for ægter, arbejde, landgilde med andre friheder mere, på det gårdene kan blive besat og ved magt holdne«. ¹¹

Allerede i 1640 havde adelens befuldmægtigede klaget over den stående hærs økonomiske behov, »hvilke alene af

skatterne oppebæres, undersåtterne til stor skade og armod«. Derfor anmode- de de om, at disse soldater kunne betales »af anden rigens indkomst... på det al lasten ikke alene på undersåtterne... skulle hænge«. ¹² De forsøgte samtidig at reducere behovet for dette militære beredskab; bl.a. bad de rigsrådet skabe gode relationer til nabolandene, idet de henviste til skaderne efter Kejserkrigen og Jyllands besættelse »med anden efter dags årlig påkommende besværlighed og skade endnu mange af os hårdt tryk- ker og muligt hos de fleste både iblandt adelen, deres tjenere og andre rigens stænder sent forvindes kan«. ¹³

Forordning Om Restans.

W I Christian
den Fjerde, med Guds
Naade / Danmarckis / Nor-
gis / Wendis oc Gottis Kon-
ning / Hertug vdi Sleßvig /
Holsen / Stormarn oc Dilt-
marsen / Grefue vdi Olden-

borg oc Delmenhorst. Siðre alle pietterlæt at efter-
som Wi aff Vort Kentserle saa vel som Vore Commis-
saries restans, Registreret met siørste forundring maa
forfare en deel Vore Lensmænd icke alleene icke at til-
holde Tolberne vdi deris Vene / vdi tide at giøre klart/
meden end oc at de self restere met huiß aff Venene saa
oc contributionerna burde at være indleffuerit; W-
anset ingen känd vore vdeuß / huad for høy Sare
saadan deris Forfømmelse Oss oc Vorts gode tro
Vndersaatter vdi setter / vdi der de høß sig inde behøve
de det Wi til Krigsfolckets vnderholding oc Vore Lan-
dis oc Rigers Forhuat / nesi Guds naadige Vilstand/
anvende / skulle / saa oc huad besjæring de den dennem
betroeede fattige Alffmuue foraarlager oc paa trengere/
naat de paa en gang skulle vdfordre / det de efter haan-
den

Den 18. september 1628 udstedte Christian IV en forordning om restancer. Heri omtal- tes også adelens ret til selv at ligne sine bøn- der.

Året efter forsøgte adelen en anden strategi. Den gentog klagen og foreslog, at hæren ikke kun blev underholdt af skatterne, men også af toldindtægter som under Kejserkrigen, da hæren var større og toldindtægterne mindre. Og dengang slog indtægterne rigeligt til. ¹⁴ I 1642 diskuterede kongen og rigsrådet mulighederne for at sanere statsfinan- serne. Rådene henviste til undersåtter- nes ringe vilkår, og med hvilket besvær man opkrævede skatter, »som dog af bondens sved skal tages«, og de så ingen anden løsning end at afvente fredeligere tider, så skatterne ikke længere behøve- des til soldaternes underhold. ¹⁵ Situatio- nen blev langt værre efter Torstensson- fejden 1643-1645, da Jylland atter blev besat.

Skatteprovenuet faldt drastisk, og der opstod restancer med betalingen. I 1645 meddelte den lolland-falsterske adel, at bønderne var for forarmede til at udgive skat. Den lokale adel og prins Christian, hvis livgeding lå i denne del af landet, måtte dagligt gøre udlæg for bønderne. Rigsrådet frarådede en ny kontribution, da det ikke kunne se, hvor bønderne skulle få midlerne fra. ¹⁶

Bedre så det ikke ud på krongodset. I 1646 frarådede de jyske landkommissæ- rer at henlægge hvervede ryttere på krongodset; de henviste til bøndernes trængsler under og efter Kejserkrigen, de mange skatter og kontributioner og nu sidst den svenske besættelsesmagt. Allerede før Torstenssonfejden havde bønderne haft vanskeligt ved at holde deres gårde ved magt og at svare kronen landgilde. Hvis kronbønderne nu blev pålagt yderligere byrder, frygtede kom- missærerne, at de blev drevet til »yderste extremiteter«. ¹⁷ Frygten for uroligheder

blev nævnt flere gange i det følgende år.¹⁸

I 1647 beklagede adelen sig over, at den aldrig så ofte var blevet bedt om hjælp, og at en del af dem havde ydet over deres formue.¹⁹ Indtægterne fra bønderne svigtede også. For samme år skrev den sjællandske adel til landkommisærerne, at skatterne hos adskillige af dens bønder var højere end den landgilde, de skulle betale efter jordebogen, »hvilket de dog siden ikke er mægtige at give, når skatterne er erlagt, uden husbonden år efter andet vil have ødegårde«.²⁰ Året efter var det den fynske adel, der beklagede sig over, at adelen ikke kunne få sin »rettighed« af bønderne på grund af de store og uophørlige skatter.

Mens tingsvidner blev almindelige fra 1620'erne, omtales de første gang i skattebreve fra 1627. I 1649 hed det, at tingsvidner skulle gælde for »slet øde« gods, og året efter, at de kun havde gylldighed for bønder, der var så forarmede, at de ikke kunne udgive deres landgilde eller skat. Og i 1657 forlød det, at skatten skulle betales af alle, »uden aleneste de, som befindes så øde, at husbonden deraf intet nyder«.²¹

Både adel og kongemagt kom således flere gange ind på forholdet mellem skattebetaling og landgildeydelse. Men kan man fæste lid til adelens klager i 1640'erne, hindrede de hyppige skatter bønderne i at yde deres landgilde. Og skattebrevene efter 1629-1630 omtaler ikke en ligelig fordeling af bondens overskud mellem krone og adel, og det fra 1657 kun de tilfælde, hvor bonden var helt ude af stand til at yde landgilde. Til det samlede billede hører blot, at adelen formentlig egenlystigt udnyttede sin ret til at ligne

adelsbønderne, og at det lykkedes adelen at friholde en stor del af sine bønder fra beskatningen, så kronen var nød til at beskatte de øvrige bønder hårdere.

Adelsvældens sidste dage

Kongemagtens og elitens kamp om bondens overskud var et almeneuropæisk fænomen. I Sverige indtrådte den hyppige udskrivning af skatter tidligere end i Danmark, og bønderne måtte i 1620'erne betale så meget i skat, at det i praksis beskar adelens muligheder for at udtage, hvad den plejede.²² Debatten om det syttende århundredes krise blev som nævnt afsluttet med synspunktet, at meget af det 16. og 17. århundredes politiske historie kunne skrives som kampen om bondens overskud: en dukat til seignieuren og en dukat til kongen.

Når udviklingen formede sig fredeligt i Danmark, kan det bl.a. skyldes, at kongemagt og adel nåede til en vis forståelse mht. deling af bondens overskud. Ordningen fra 1629 er et eksempel på en sådan indbyrdes aftale. Forordningen om restancer af 18. september 1628, der gav adelen ret til selv at ligne sine bønder, skulle sikre en mere ligelig fordeling af byrderne. Forordningen rummer en kritik af fogeders og skrivers manglende praktisering af princippet den rige hjælpe den fattige, »hvor over mangen, som nu ganske forarmet er, bedre ved formuen været havde«. Lensmændene skulle derfor overvære skatteligningen, at skatten blev lagt rigtigt, at den rige kom til at hjælpe den fattige, at skriverne og deres drenge ikke modtog skriverpenge eller fortæring.

På adelsgodset skulle princippet realiseres, ved at adelen selv fik ret til at taksere sine bønder, »hvor meget en hver dem har at udlægge«, hvorefter de skulle sende fortegnelsen til lensmændene. Samarbejdet mellem kongemagt og rigsråd byggede på et vist interessefællesskab og på en respekt for adelens privilegier. I takt med skatteudskrivningerne blev grundlaget for samarbejdet truet. Adelen var skattefri, men ydede i adelsvældens sidste årtier en række kontributioner, samtidig med at kronens beskatning reducerede adelsbøndernes landgilde-ydelser.

Men samarbejdet adel-kongemagt blev også truet af rigsrådsadelens og den udenråds adels forskellige holdninger. Rigsrådet delte i vid udstrækning kongens opfattelse af, hvad der var nødvendigt af hensyn til rigets tarv. Den udenråds adel vendte sig især fra 1640'erne imod beskatningen, og de adelige landkommissærer, der oprindeligt blot skulle forvalte de midler, der blev henlagt i landekisterne, udviklede sig til talsmænd for en adelig protestbevægelse, der i en vis udstrækning også talte på andre stænders vegne. De forsøgte at få indflydelse på forvaltningen af skattemidler og andel i skattebevillingsretten. Det danske samfund oplevede således reaktioner på økonomisk, socialt og politisk plan, men ingen voldelige reaktioner.

1. En række bidrag i krisedebatten er optrykt i Geoffrey Parker & Lesley Smith (eds.): *The General Crisis of the Seventeenth Century*, London 1978; Trevor Ashton (ed.): *Crisis in Europe 1560-1660. Essays from Past and Present*, London 1966.
2. Niels Steensgaard: *Det syttende år-*

- hundredes krise, *Historisk Tidsskrift* 12: IV (1969-70), s. 475-504.
3. Mht. borgerrøret jf. Leon Jespersen: *Ryresolutionen og den jyske borgerbevægelse 1629*. Historie nr. XVII, 1987-89, s. 1-34.
 4. V.A. Secher (udg.): *Corpus Constitutionum Daniæ*. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660 bd. IV, 1897, s. 429-31.
 5. Kr. Erslev (udg.): *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid* bd. II, 1883-1890, s. 197.
 6. Kancelliets Brevbøger 1627-1629, s. 776.
 7. Haakon Bennike Madsen: *Det danske skattevæsen*, 1978, s. 298, note 54.
 8. Sst., s. 299, note 58.
 9. Sst., s. 211-212.
 10. Sst., s. 168-170, 173-174.
 11. Erslev: *Aktstykker* bd. II, s. 614-615 (adelens erklæring 4. maj 1642).
 12. Sst., s. 555 (adelens begæring til rådet, 4. okt. 1640).
 13. Sst., s. 555.
 14. Sst., s. 573 (adelens begæring til rådet, 11. oktober 1641).
 15. Sst., s. 611 (rigsrådets erklæring, 13. maj 1642).
 16. Sst. bd. III, s. 107-108. Det synes, som om den lolland-falsterske adel påtog sig en kontribution, fordi bønderne ikke kunne tåle mere.
 17. Sst., s. 318 (de jyske landkommissarier til rådet, 29. september 1646).
 18. Sst., s. 356-357, 360.
 19. Sst., s. 376.
 20. Sst., s. 411 (adelens memorial til landkommissarierne, 9. oktober 1647).
 21. Haakon Bennike Madsen: *Det danske skattevæsen*, s. 168-169.
 22. Sven A. Nilsson: *Militärstaten i funktion. I De stora krigers tid*. Uppsala 1990 s. 231.

Service i begge ender

af Gunnar Siksne-Pedersen

For et par år siden gennemgik afgiftskontrollen regnskaberne for de fleste af landsdelens vandværker. I adskillige tilfælde skulle vandværkerne, der som regel ikke havde revisionsmæssig bistand, penge tilbage, idet de havde glemt at tilgodese sig med el-afgift.

Således kom vor momstolder ud til kassereren i et lille vandværk. Denne skulle have næsten 40.000 kr. tilbage i el-afgift. Mens han nu sad ved kaffen og det bløde brød, udtalte kassereren, at han på en måde gerne ville have været de mange penge foruden. Nu skulle der snart være generalforsamling i foreningen. Når han så skulle aflægge regnskab, ville han nok fremstå som et fæhoved i medlemmernes øjne. Først og fremmest kunne foreningen have fået el-afgiften for længst. Dernæst havde toldvæsenet på en måde været en slags barnepige for ham, da han selv sagt burde have været klar over fradragets retten for el-afgiften.

»Hør nu her min gamle ven«, siger momstolderen, »prøv lige at vende sagen 180 grader. Når du aflægger regn-

skab, så skal du naturligvis fortælle, at du var blevet opmærksom på, at foreningen ikke var blevet tilgodeset med hensyn til el-afgift, hvorfor du havde tilkaldt toldvæsenets moms kontrol, hvilket resulterede i, at foreningen skulle have tilbagebetalt ca. 40.000 kr. Du vil blive klappet ud af salen«. »Tror du virkelig det«, sagde kassereren. »Helt sikkert«, svarede tolderen.

Nogen tid efter – da generalforsamlingen måtte have fundet sted – ringede vor momstolder, som var en nysgerig rad, til kassereren og spurgte om, hvorledes generalforsamlingen var forløbet.

»Er du rigtig klog«, svarede denne, »medlemmerne var helt vilde af tilfredshed. Traktementet blev udvidet med adskillige kopper øl, og senere på aftenen kom et par bestyrelsesmedlemmer hen til mig og spurgte, om jeg kunne tænke mig at blive formand, når den nuværende inden længe ville gå«.

*Honni soit qui mal y pense
(Skam får den, der tænker ondt derom)*

Indhold

Forord.....3

Flemming Aaboe Jensen:

Kaffe – et hverv uden
for beskatningen5

Christian Larsen:

Hensynet til
kassebeholdningen
eller skatteyderne.....17

Anton Johannsen:

De blå grænsegendarmer.....23

Gunnar Siksne-Pedersen:

Hvordan få fjer bliver til
mange æglæggende høns.
Eventyr frit efter
H. C. Andersen29

Leon Jespersen:

Da kongemagt og adel
delte i porten.....31

Gunnar Siksne-Pedersen:

Service i begge ender.....39

